

ISSN 2524-2369 (Print)

ISSN 2524-2377 (Online)

УДК 329.14/ 1:140.8

Doi: 10.29235/2524-2369-2019-64-1-15-23

Паступіў у рэдакцыю 31.01.2018

Received 31.01.2018

Я. П. Сакоўскі

Інстытут філасофіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

ФІЛАСОФСКІ АНАЛІЗ ІДЭАЛОГІІ НАРОДНІКАЎ

Анотацыя. Несомненны інтерес вызывае працэс абразавання адной беларускай нацыі, які быстра тэмпама прадвiгаецца ў сярэдзіне–канцы ХІХ стагоддзя і супадае з дзейнасцю народнікаў. Ідэалогія народніцтва з’яўляецца не толькі палітыка-просветіцельскім учыненнем, накіраваным на дзейнае прабразаванне сацыяльнай дзейнасці, але і мае пад сабой фундаментальную філасофскую базу. Важна прааналізаваць філасофскія асновы, заложаныя ў гэту ідэалогію, каб зразумець, якую ролю яна зыграла ў становленні беларускай нацыі.

Разглядаюцца восем спорных філасофскіх праблем, на якія дае адказы доктрына народніцтва. Цэль артыкула – правесці аналіз пазіцыі народнікаў касатальна гэтых варапасаў і паказаць галавнае адлічце беларускага варыянта народніцтва ад рускага. Для гэтага неабходна рэшыць некалькі задач: раскрыць прычыны з’яўлення народніцтва, варамоотношыны народніцтва і царквы, паказаць спорныя тезысы ў разглядаемай ідэалогіі. Праведз падобны філасофскі аналіз, можна прыйсці да вываду, што ідэалогія народніцтва значыцельна адлічалася ад абыпрынятага ў тое варамя рэлігійнага міраозушчэння. Яна была інструментам вліяння апазіцыйна настроенных інтэлектуальных эліт на крэсцянаство с цэлю ліквідацыі палітычнай пасьсывнасці шырокага людскага масаў ў Расійскай імперыі. Аднака прабодоленне палітычнай пасьсывнасці населення ў такой многанацыянальнай і многаканфесійнальнай краіне, як Расійская імперыя, ставіла на павестку дня варапаса нацыянальнасцей і рад дурых астрых праблем. В ітоге беларускае тэчэнне народніцтва, хоць і з’яўлялось «левым» па іншым убэждэнням, але дэлава большы акант на «правой» ідэе самасцяяцельнасці і палітычнай незавасымнасці беларускай нацыі.

Ключавыя слова: народніцтва, рэлігійнае міраоззрэенне, сэкюлярызм, «разумны эгаізм», утопіцескі сацыялізм, пратонародніцкая інтэлігенцыя, ідэалогіцеская інверсія

Для цытавання. Сакоўскі, Я. П. Філасофскі аналіз ідэалогіі народнікаў / Я. П. Сакоўскі // Весті Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2019. – Т. 64, № 1. – С. 15–23. Doi: 10.29235/2524-2369-2019-64-1-15-23

Ya. P. Sakouski

Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF NARODNIK IDEOLOGY AND ITS ORIGINS

Abstract. The process of forming a united Belarusian nation is very interesting for retrospective reflection. At a certain point, this process coincides with the activity of the Populists in the mid to late XIX century. The ideology of Narodniks is not an ordinary politico-educational teaching for Belarusian realities. It is important to analyze the philosophical grounds implicit in this ideology in order to understand what role it played in the formation of the Belarusian nation.

In the article, 8 controversial philosophical problems are considered, to which the doctrine of Narodniks gives some answers. Purpose is to analyze the position of the Narodniks regarding these issues and to show the main difference between the Belarusian case of Narodniks and the Russian one. Objectives: to reveal the reasons for the appearance of Narodniks, the relationship between Narodniks and the Church, to show controversial theses in the ideology under consideration. Having carried out a this philosophical analysis, one can come to the conclusion that the ideology of Narodniks was significantly different from the generally accepted religious world view. It was an instrument for the influence of oppositional intellectual elite on the peasantry with the aim of eliminating the political passivity of the broad masses of people in the Russian Empire. However, overcoming the political passivity of the population in such a multinational and multi-confessional country as the Russian Empire put the issue of nationalities and a number of other acute problems on the agenda. As a result, the Belorussian narodniks movement, although it was “leftist” by other beliefs, placed great emphasis on the “right” idea of political independence of the Belarusian nation.

Keywords: narodnichestvo, religious worldview, secularism, “reasonable egoism”, utopian socialism, the proto-narodniks intelligence, ideological inversion

For citation. Sakouski Ye. P. Philosophical analysis of narodnik ideology and its origins. *Vesti Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk* = *Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2019, vol. 64, no. 1, pp. 15–23 (in Belarusian). Doi: 10.29235/2524-2369-2019-64-1-15-23

Традыцыя філасофскага даследавання феномена народніцтва займае ў беларускім інтэлектуальным дыскурсе даволі парадаксальнае месца. З аднаго боку, народніцтва заўсёды было прывілеяваным аб'ектам для навукова-філасофскага даследавання і рэфлексіі, з другога – сталі відавочнымі розныя стэрэатыпы і ўстойлівыя формы асэнсавання гэтай з'явы, якія адпавядалі карціне свету і кантэксту толькі XX стагоддзя. У XXI стагоддзі ўжо можна дакладна прааналізаваць добрыя якасці і недахопы такіх устойлівых формаў асэнсавання народніцтва, а таксама прапанаваць новыя, актуальныя і поўныя формы асэнсавання дадзенага феномена. Галоўная мэта артыкула – выканаць аналіз філасофскай карціны свету народнікаў, адлюстравіць фактары, якія ўплывалі на станаўленне філасофскіх ідэй разглядаемага напрамку.

Народніцтва ў большай ступені адзначаюць як феномен прыватна-расійскай інтэлектуальнай культуры, што не з'яўляецца правільным. На Беларусі феномен развіваўся, пачынаючы з другой паловы XIX стагоддзя і канчаючы самым пачаткам XX стагоддзя. Гэта быў першы перыяд у беларускай гісторыі, калі інтэлектуальная думка на беларускіх і расійскіх тэрыторыях была вельмі падобнай. Аднак ідэі ў беларускай інтэлектуальнай прасторы таго часу па некаторых пытаннях не ўпісваліся ў агульнарасійскі кантэкст. Па гэтых прычынах паўстае неабходнасць аналізу дактрыны народніцтва перш-наперш у яе расійскім варыянце, каб магчыма было ў далейшым заўважыць адрозненні беларускага варыянта народніцтва.

У сярэдзіне – канцы XIX стагоддзя відавочнай была тэндэнцыя секулярызму. Яна абумовіла з'яўленне мноства ўплывовых у сярэдзіне XIX стагоддзя філасофскіх плыняў. Цэлыя пакаленні людзей, пачынаючы са школы, увасаблялі гэтыя ідэі і лічылі іх часткай сябе. Не з'явілася выключэннем і руская інтэлігенцыя. Хутка засвоіўшы дэмакратычныя і секулярысцкія погляды, яна сутыкнулася з вялікай колькасцю супярэчнасцей. Супярэчнасці з'явіліся вынікам адказаў на шырокі спектр пытанняў, пачынаючы з фундаментальных анталогічных праблем і канчаючы пытаннямі пра жыццё рускага народа і аб месцы Расіі ў свеце. Гэтыя пытанні сталі асабліва актуальнымі ў сярэдзіне – канцы XIX стагоддзя ў выніку абвастрэння крызісу паміж рэлігійнай і навукова-прагрэсіўнай карцінамі свету. Асноўныя пытанні тагачаснага парадку дня, якія будуць разгледжаны ў артыкуле, наступныя.

1. Які светапогляд з'яўляецца сапраўдным: рэлігійны або навуковы?
2. Які лад жыцця для чалавека правільны?
3. Што такое свабода для чалавека?
4. Што такое шчасце для чалавека?
5. Як задаволіць у роўнай ступені намаганні людзей да свабоды і шчасця?
6. Якім павінен быць дзяржаўны і эканамічны парадак для забеспячэння найлепшага жыцця людзей?
7. Чым адрозніваецца Расія ад дзяржаў Захаду?
8. Якая будучыня ў Расіі і да чаго ёй неабходна імкнуцца?

Ідэйныя натхняльнікі народніцкага руху мелі на гэтыя пытанні вельмі канкрэтныя адказы. Разгледзем першую праблему аб сапраўдным светапоглядзе.

Для людзей, выхаваных на секулярных каштоўнасцях, *навуковы светапогляд* замяніў сабою рэлігію. Асноўных прычын гэтай з'явы можна вылучыць дзве. Па-першае, навука на падставе неабвержных фактаў даказвала безгрунтоўнасць некаторых рэлігійных уяўленняў. Па-другое, навуковыя вынаходніцтвы і тэорыі рэальна паляпшалі альбо імкнуліся палепшыць жыццё людзей у адрозненне ад рэлігіі. Па гэтых прычынах шматлікія інтэлектуалы сталі шукаць ісціну не ў рэлігійным жыцці, а ў навуцы. Да рэлігіі¹ сталі ставіцца толькі як да сродку маральнага выхавання. З аднаго боку, няздольнасць рэлігіі прыстасавацца да зменлівых умоў існавання людзей выклікала да яе недавер і ў некаторых выпадках пагарду з боку многіх прадстаўнікоў інтэлігенцыі ў Расіі. З другога боку, асноўная маса рускага народа – сялянства – была прыхільна да сваіх рэлігійных традыцый і не спяшалася ад іх адмаўляцца. Відавочнай прычынай гэтага быў недахоп інфармаванасці сялянства аб дасягненнях навукі і супярэчнасцях рэлігіі. Гіпатэтычна гэта было адной з прычын «хаджэнняў у народ» нароўні з рэвалюцыйнай прапагандай. Супярэчнасць ва

¹ Народнікі лічылі любую рэлігію злачыннай, таму ў тэксце не ўдакладняецца, якая з канфесій маецца на ўвазе.

ўзроўні і якасці інфармаванасці паміж рускай пратанародніцкай інтэлігенцыяй і сялянствам стала адной з асноўных філасофскіх прычын узнікнення феномена народніцтва. Пад пратанародніцкай інтэлігенцыяй разумеецца тая яе частка, якая выяўляла ліберальныя і сацыялістычныя ідэалагічныя погляды. Менавіта творчасць пратанародніцкай інтэлігенцыі з’явілася асновай для станаўлення народніцтва як паўнацэннай ідэалогіі. У першую чаргу тут маюцца на ўвазе класікі сацыялістычнай думкі – Герцэн, Агароў, Чарнышэўскі.

Глыбокая рэлігійнасць простага народа здзіўляла прадстаўнікоў вышэйназванай пратанародніцкай інтэлігенцыі. У дачыненні да рэлігіі іх пазіцыя была рознабаковай. З аднаго боку, стаўленне да рэлігіі можна назваць крайнім скептыцызмам. З другога боку, яны прызнавалі свабоду веравызнанняў для ўсіх людзей, што адпавядала грунтоўным ліберальна-дэмакратычным перакананням. Гэта паспрыяла з’яўленню ранніх народніцкіх ідэй, якія былі ў асноўным апазіцыйнымі ў адносінах да праваслаўя і распаўсюджанымі сярод інтэлігенцыі, атрымаўшай адукацыю на заходні манер. Такім чынам, сапраўдным светапоглядам для народнікаў быў, безумоўна, дынамічны і, відавочна, карысны для людзей навуковы светапогляд.

На пытанне “*Які лад жыцця для чалавека правільны?*” адназначны адказ рускія мысліцелі сярэды XIX стагоддзя даць не маглі. Некаторыя абгрунтоўваюць у сваіх працах тэорыю ўтылітарызму і «разумнага эгаізму», напрыклад Чарнышэўскі: «Если есть какая-нибудь разница между добром и пользою, она заключается разве лишь в том, что понятие добра очень сильным образом выставляет черту постоянства, прочности, плодотворности, изобилия хорошими, долговременными и многочисленными результатами, которая, впрочем, находится в понятии пользы, именно этой чертою отличающемся от понятий удовольствия, наслаждения. Цель всех человеческих стремлений состоит в получении наслаждений» [1, с. 222]. Некаторыя аўтары, напрыклад Герцэн, былі больш прыхільныя да ліберальнага разумення ладу жыцця. Аднак для ўсіх мэта жыцця была ў дасягненні, кожным чалавекам паасобку і супольнасцю людзей у цэлым, *свабоды і шчасця*. Шлях дасягнення гэтага яны бачылі ў задавальненні чалавечых патрэб. Для таго каб задавальненне патрэб было арганізавана эфектыўна, прапаноўвалася карэнным чынам перабудаваць умовы жыцця людзей. Базісам такой перабудовы магчыма было зрабіць сялянства і яго лад жыцця. Грунтуючыся ў большай ступені на гэтым тэзісе, ужо непасрэднымі прадстаўнікі народніцкага руху схіляліся да рэвалюцыйнай барацьбы, паколькі мірнымі сродкамі ажыццявіць задуманае не ўяўлялася рэальным.

Падобная палітычная праграма супярэчыла ўсталяванаму грамадскаму кансэнсусу. З пануючай дзяржаўнай кансерватыўнай дактрыны «Праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць» народнікі прапаноўвалі пакінуць толькі «народнасць» і на гэтым падмурку пабудаваць новую дзяржаўную і ідэалагічную рэальнасць. Можна адзначыць, што з пачаткам распаўсюджвання народніцкіх ідэй пачаўся канфлікт паміж двума ідэаламі грамадскага жыцця – народніцкім (які спалучаў ліберальныя і сацыялістычныя погляды з народным ладам жыцця) і праваслаўным. Паводле праваслаўнай веры, чалавек павінен быў абраць адзін з двух правільных ладаў жыцця. Па-першае, гэта адмова ад мірскіх выгод і служэнне Госпаду Богу ў якасці манаха. Па-другое – спакойнае выкананне сваіх мірскіх абавязкаў, пакора і спадзяванне на наступнае вечнае жыццё ў раі ў выпадку свецкіх паслядоўнікаў. Такі падыход да чалавечага жыцця здаваўся народнікам бессэнсоўным. Праблема, на іх погляд, не толькі ў дактрыне рэлігійных вучэнняў, але яна была звязана з практычным выкананнем рэлігійных заветаў і правілаў, з чым былі вялікія праблемы ў рэлігійных дзеячаў тагачаснай эпохі. Паўсюднае парушэнне заветаў не дазваляла многім манахам развіць сваю духоўнасць і ганьбіла царкву ў вачах як інтэлігенцыі, так і часткі простага народа. Адсутнасць духоўнага прагрэсу манахаў ставіла пад пытанне каштоўнасць рэлігійнай практыкі як метаду дасягнення сапраўднай свабоды і шчасця і як магчымасці наблізіцца да Бога. Доказам гэтаму з’яўляецца рост колькасці сектанцкіх арганізацый, што было вынікам крызісу артадаксальнай царквы. А. С. Пругавін у сувязі з гэтым адзначае наступнае: «Итак, сектантство не только растет, но и прогрессирует. Учения раскола, вылившись непосредственно из народного духа, не представляют собою чего-нибудь неподвижного, постоянного, раз отлившегося в известные, вполне определенные формы и застывшего в этих формах. Нет! Дробясь и видоизменяясь, различные учения раскола, с течением времени, постоянно принимают в себя новые влияния, поглощают новые идеи и направления, которые не дают им застыть, окоченеть и заглохнуть, которые

обновляют их, внося с собою новые силы, новую энергию и живучесть» [2, с. 93]. Такая эволюция сектанства немагчыма пры моцных пазіцыях афіцыйнай царквы ў народзе і сведчыць пра крызіс праваслаўнай канфесіі. Карэнная прычына гэтага крызісу – няздольнасць многіх тагачасных манахаў выконваць заповеды. Сам рэлігійны лад жыцця быў падвергнуты дыскрэдытацыі, што яшчэ больш умацавала пэўную частку рускай інтэлігенцыі ў сваёй праваце і з’явілася другой прычынай узнікнення народніцкай ідэалогіі. Такім чынам, народнікі выступалі супраць праваслаўнага ладу жыцця, аднак на яго змену прапанаваць нічога не маглі. Прычына гэтага заключаецца ў разнастайнасці поглядаў народнікаў розных плыняў, што не дазваляла выпрацаваць адзіную ідэалагічную аснову новага ладу жыцця і спалучыць яго з народнасцю. Пазней дамінуючай сярод народнікаў стала сацыялістычная ідэалагічная аснова.

У пытаннях сутнасці *свабоды і шчасця* пункты гледжання і тых і іншых вельмі значна адрозніваюцца. Абедзве тэорыі канчатковай мэтай ставяць дасягненне свабоды. Аднак свабода для рэлігійнага чалавека выяўлялася ў свабодзе пасля смерці і здабыцці жыцця на нябёсах. Свабода ж для народнікаў прадугледжвае дасягненне максімальна магчымай ступені свабоды для асобы ў гэтым жыцці. Дадзенае разуменне свабоды вельмі шырокае: пачынаецца з асабістай свабоды ад «памешчыка» і канчаецца анархісцкім разуменнем свабоды паводле М. А. Бакуніна (якое з’явілася пазней). У сваёй кнізе «Бог и государство» Бакунін разважаў: «Свобода человека состоит единственно в том, что он повинуется естественным законам, потому что он сам признает их такими, а не потому, что они были ему внешне навязаны какой-либо посторонней волей – божественной или человеческой, коллективной или индивидуальной» [3, с. 131]. Фундаментальнае адрозненне ад рэлігійнага разумення заключаецца ў тым, што найбольшай свабоды неабходна дасягаць, жывучы ў гэтым свеце, не спадзеючыся на будучае жыццё. Менавіта дзякуючы аб’яцанню максімальна магчымай і задавальняючай усіх свабоды разнастайныя сацыялістычныя тэорыі прыцягвалі мысліцелей Расіі.

У якасці адказу на праблему шчасця прадстаўнікі ліберальнай рускай інтэлігенцыі схіляліся да больш матэрыялістычнага яго разумення. Яны лічылі, што без матэрыяльнага дастатку чалавек не можа адчуваць сябе шчаслівым. Трэба адзначыць, што ў пэўным сэнсе такая пазіцыя супадае з царкоўнай дактрынай. Праваслаўная рэлігійная традыцыя, з аднаго боку, адмаўляла значнасць матэрыяльнага дастатку, паколькі ён замянае ў практыцы служэння Богу і прыводзіць да складанасці дасягнення нябёсаў. Але з другога боку, мірскім паслядоўнікам гаварылася, што дастаткова верыць у Бога, Ісуса Хрыста, выконваць простыя рытуалы і, прытрымліваючыся гэтага, можна дасягнуць нябёсаў. Улічваючы такое тлумачэнне, матэрыяльнае пытанне апускалася і становілася не важным з рэлігійнага пункта гледжання. Гэта значыць, што атрыманне шчасця за кошт назапашвання матэрыяльных багаццяў не было забаронена. Зыходзячы з гэтай логікі, вынікае, што назапашванне матэрыяльных багаццяў у якасці прадмета для задавальнення патрэб людзей і атрымання за кошт гэтага шчасця, прызнавалася як царквой, так і пратанародніцкай інтэлігенцыяй. Адхіляючыся ад тэмы, неабходна дадаць, што для сістэмы праваслаўнага манаства існавалі строгія правілы і заповеды, для свецкіх жа такой строгасці не было. Пры гэтым адзначалася, што і манах, і свецкі чалавек патрапяць на адны і тыя ж нябёсы (рай) да Бога. Гэта стала прычынай паступовага зніжэння колькасці манахаў, а таксама разнастайных парушэнняў рэлігійных заветаў святарамі. Заняпад афіцыйнай царквы з’явіўся лагічным вынікам гэтых падзей.

Трэба адзначыць, што выпадак, калі прадстаўнікі аднаго саслоўя імкнуцца да паляпшэння жыцця прадстаўнікоў іншага саслоўя, унікальны ў гістарычнай і філасофскай практыцы. Народнікі ў сваёй большасці былі разначынцамі, выхадцамі з сярэдняга саслоўя, мяшчанами. Тым не менш гэта не перашкодзіла ім пад уплывам пэўных сацыяльна-палітычных прычын або шчырага спачування бядоце праявіць цікавасць да становішча сялян. Бачачы бядотнае становішча сялянства, класікі пратанародніцтва Герцэн і Чарнышэўскі заклікалі вывучаць спосабы паляпшэння матэрыяльнага становішча людзей. Базісам для матэрыяльнага дабрабыту сялянства было вырашэнне зямельнага пытання. На думку народнікаў, канкрэтна ад гэтага залежала іх шчасце. Першая народніцкая арганізацыя – «Зямля і воля» – мела на мэце дасягненне вышэйпісаных ідэалаў шчасця (зямлі) і волі (свабоды) для сялян. Аднак за гэтым стаяла вялікая праблема: як можна пераадолець чалавечы эгаізм і пастаянна растучыя жаданні для таго, каб такая свабода

і шчасце сталі даступныя для ўсіх і былі б выразна адчувальныя? Разважаючы над гэтым пытаннем, спачатку ліберальныя погляды пратанародніцкай інтэлігенцыі яшчэ больш «лявеюць» і накіроўваюцца да сацыялізму і вывучэння нядаўна пабачыўшых свет вучэнняў Маркса. У канчатковым выніку ў разуменні свабоды афіцыйная царква і народніцтва займаюць супрацьлеглыя пазіцыі. У разуменні шчасця супярэчнасцей між імі менш, але ў спробах спалучыць свабоду і шчасце для ажыццяўлення народніцкага грамадскага ідэалу паўстае наступная праблема.

Як задаволіць у роўнай ступені намаганні людзей да свабоды і шчасця? Адназначна вырашыць гэтую праблему немагчыма. У розных філасофскіх традыцыях можна знайсці пэўныя тлумачэнні па дадзеным пытанні. Большасць тлумачэнняў, заснаваных на фармальнай логіцы, даюць адказ, найперш разгледзеўшы праблему якаснай сутнасці чалавека. З пазіцыі ўплывовай у пачатку XIX стагоддзя кансерватыўнай ідэалогіі, а таксама з пазіцыі хрысціянскай царквы сутнасць чалавека або добрая, або грэшная. Дадзеная гіпотэза ілюструецца праз разумовы эксперымент, у рамках якога ўсіх людзей надзяляюць абсалютнай свабодай і скасоўваюць усялякія абмежаванні рэлігіі, дзяржавы, маралі і права. Адказ кансерватараў і рэлігійных дзеячаў на гэты конт быў такім, нібыта людзі, атрымаўшы неабмежаваную свабоду, пачнуць памнажаць свае недахопы, у прыватнасці, прагнасць, нянавісць і невуцтва, перастануць развівацца і праз нейкі час знішчаць адзін аднаго. Адною з прычын такога адказу з'яўляецца прызнанне факта аб няроўнасці людзей ад прыроды. Прычым няроўнасці не толькі сацыяльнай, але і ў здольнасцях саміх людзей. Вынікам гэтага з'яўляецца пастаянная барацьба за матэрыяльныя альбо духоўныя даброты паміж здольнымі людзьмі і тымі, хто не мае вялікіх здольнасцей ад нараджэння ці мае здольнасці іншага роду. Па гэтай прычыне людзям трэба кіраванне і кантроль з боку тых, хто мае пэўныя здольнасці, ці тых, каго называюць элітай або святарствам, каб пазбегнуць гэтага хаосу. Такая філасофія была блізкая кіруючаму саслоўю і кіраўнікам апарату царквы.

Лібералы і сацыялісты адказвалі на гэтае пытанне зусім па-іншаму. Іх тэзіс грунтуецца на тым, што прырода чалавека добрая. У сваю чаргу гэты тэзіс засноўваецца на глыбокім хрысціянскім вучэнні аб усеагульнай любові да блізкіх. Паколькі чалавек – стварэнне Бога, то яму натуральным чынам належаць якасці любові да тварца і да такіх жа стварэнняў, як яны самі. У адпаведнасці з гэтым атрымлівалася, што ўсе людзі з'яўляюцца роўнымі незалежна ад здольнасцей, таму што яны – стварэнні Бога. У той жа час усе дрэнныя якасці чалавека – гэта тое, што ён набывае, жывучы ў гэтым грэшным свеце.

Дактрына ўсеагульнай любові была распаўсюджана сярод сялянства з даўніх часоў. Але яе сутнасць паступова скажалася і звужалася да памераў сям'і або абшчыны. У некаторым сэнсе дадзеная ідэя стала ўспрымацца як сінонім прынцыпу абшчыннасці. Некаторыя народнікі вельмі захапіліся дадзеным альтруістычным намерам вучэння і, вызначаючы сялянства як саслоўе, якое нясе ў сабе якасць любові да блізкіх, пачалі ідэалізаваць як само сялянства, так і яго лад жыцця. Гэта адбылося негледзячы на тое, што большасць народнікаў прытрымлівалася атэізму або скептыцызму ў дачыненні да рэлігійных пытанняў.

Такім чынам, народныя ідэалы даволі блізкія да ідэй сацыялізму і часткова да ідэй лібералізму. Папярэднік народніцтва бачылі ў гэтым падабенстве, магчымасці для змены ўсяго грамадства да лепшага. Па гэтай жа прычыне лічылася, што прапаганда сацыялістычных ідэй сярод сялянства будзе паспяховай, бо гэтыя ідэі ў сваёй аснове былі падобныя на тое, што ўжо прысутнічае ў народным розуме. У выніку была абраная сацыялістычная тэарэтычная мадэль для пабудовы грамадства будучыні, дзе ўсе ў роўнай ступені вольныя і шчаслівыя.

Адказ на пытанне *“Якім павінен быць дзяржаўны і эканамічны лад для забеспячэння найлепшага жыцця людзей?”* ставіў перад рускай інтэлігенцыяй больш канкрэтныя мэты, якія павінны былі суадносіцца з рэальным становішчам у краіне. Мінулыя пытанні, якія закраналі сутнасныя аспекты ў вучэнні пратанароднікаў, склалі ідэальнае ядро, вакол якога неабходна выбудаваць механізм для рэалізацыі дадзенай мадэлі грамадства. Гэтым механізмам была нададзена асноўная ўвага ўсіх без выключэння прадстаўнікоў пратанародніцкай інтэлігенцыі і пазней саміх народнікаў. Творчасць і філасофію рускай інтэлігенцыі ў той час нельга разглядаць у адрыве ад агульнага ўяўлення аб рускай палітыка-эканамічнай думцы ўсяго XIX стагоддзя. У прыватнасці, М. А. Траецкі прапануе да разгляду перыядызацыю рускага вызваленчага руху (а зна-

чыць, і палітычнай думкі) У. І. Леніна: «В советской историографии была принята периодизация русского освободительного движения, предложенная В. И. Лениным: три этапа – дворянский (1825–1861), разночинский (1861–1895) и пролетарский (1895–1917). При всей условности хронологических рубежей между этапами данная периодизация, по существу, правомерна. Со времени первой революционной ситуации доминирующую роль в освободительном движении начали играть разночинцы, оттесняя дворян на второй план. Господствующей идеологией движения с начала и до конца разночинского этапа было народничество, т. е. русский крестьянский социализм» [4, с. 242].

М. А. Траецкі, закранаючы асноўныя палітычныя і эканамічныя ідэі народніцтва, адзначае: «Основополагающие идеи народничества, которые первым сформулировал А. И. Герцен и развил далее Н. Г. Чернышевский, с начала 60-х годов приняли на вооружение почти все русские революционеры. Главные из этих идей следующие: Россия может и должна во благо своего народа перейти к социализму, минуя капитализм (как бы перепрыгнув через него, пока он не утвердился на русской земле) и опираясь при этом на крестьянскую общину как на зародыш социализма; для этого нужно не только отменить крепостное право, но и передать всю землю крестьянам при безусловном уничтожении помещичьего землевладения, свергнуть самодержавие и поставить в власти избранных самого народа» [4, с. 242]. Характэрна, што Герцэн у пачатку сваёй творчай кар’еры сімпатызаваў Еўропе і еўрапейскаму ладу жыцця і не падвяргаў капіталістычны ўклад жыцця строгай крытыцы. Аднак перасяліўшыся ў Еўропу, ён стаў строгім і паслядоўным крытыкам капіталістычнай сістэмы, а яго погляды змянілі свой вектар. Рэвалюцыянер пачаў глядзець на будучыню Расіі і рускага простага народа як на крыніцу сацыялізму, больш узвышанага, чым капіталізм. Аднак такія эканамічныя меры, як перадача зямлі сялянам і знішчэнне памешчыцкага землеўладання, вельмі негатыўна ўспрымалася кіруючымі коламі па цалкам зразумелых прычынах. А палітычныя меры – звяржэнне самадзяржаўя і выбарнасць вярхоўнай улады – былі чужымі для рускай кіруючай эліты і святарства, нават нягледзячы на вопыт паспяховага дэмакратычнага кіравання ў некаторых заходніх краінах. Зрэшты, яны не лічылі гэты вопыт паспяховым, а хутчэй эксперыментальным.

Фарміраванне народніцкага палітычнага і эканамічнага курсу прыйшлося на канец 50 – пачатак 60-х гадоў XIX стагоддзя. З цягам часу больш мысліцелей прыходзіла да высновы пра неабходнасць рэалізацыі апісаных вышэй сацыялістычных ідэй і рэвалюцыйнага метаду барацьбы для дасягнення свайго ідэалу. Аднак прадстаўнікі рускай інтэлігенцыі ўжо 70–80-х гг. сталі менш канцэптuallyна і дэтальна прапрацоўваць грамадскую мадэль, якая павінна стварыцца пасля поспеху рэвалюцыі. У гэтым пытанні ідэі сталі запазычвацца ў замежных аўтараў, у прыватнасці, погляды К. Маркса аб ролі працоўных у рэвалюцыйнай барацьбе [5]. Такім чынам, інтэрпрэтацыі сацыялістычнай будучыні Герцэна, Агарова і іншых мысліцелей пачатку і сярэдзіны XIX стагоддзя зрабілі вырашальны ўплыў толькі на развіццё палітыка-эканамічных поглядаў ідэолагаў народніцтва. Далей пераважала запазычванне ідэй. Непасрэдна эканамічная праграма народніцтва спачатку была вельмі агульная, аднак потым, дзякуючы такім эканамістам, як В. В. Берві-Фляроўскі, В. П. Варанцоў, П. Л. Лаўроў, набыла канкрэтныя абрысы.

Чым адрозніваецца Расія ад дзяржаў Захаду? У асяроддзі пратанародніцкай інтэлігенцыі пануючым было сцвярджэнне аб тым, што грамадска-эканамічны ўклад Расіі таго часу дазваляў рэвалюцыйным шляхам перайсці да будаўніцтва сацыялізму. Гэта, на іх думку, з’яўлялася галоўным адрозненнем Расіі ад заходніх краін. Такая пазіцыя, з аднаго боку, уключала ў сябе прызнанне асаблівага культурна-гістарычнага статусу простага рускага народа, а з другога боку, яго здольнасць «рушыць гісторыю наперад», што характэрна адначасова для цывілізацыйнага і фармацыйнага разумення гістарычнага працэсу. Падрабязна ідэя асаблівага культурна-гістарычнага статусу атрымала сваё развіццё ў працы М. Я. Данілеўскага «Расія і Еўропа» як асобны культурна-гістарычны тып [6]. У процівагу гэтаму ў сярэдзіне XIX стагоддзя Марксам і Энгельсам стваралася фармацыйная тэорыя да разумення гістарычнага працэсу, у якой сцвярджалася незваротнасць пераходу ад капіталістычнага да сацыялістычнага, а далей да камуністычнага ўкладу як да вышэйшай формы развіцця чалавечага суіснавання [7]. Сцвярджалася, што гэты шлях праходзяць усе цывілізацыі ў сваім развіцці.

Парадаксальна, што гэтыя дзве супрацьлеглыя пазіцыі былі выкарыстаны расійскай радыкальнай інтэлігенцыяй для абгрунтавання асаблівай ролі Расіі ў ажыццяўленні будучай сацыялістычнай рэвалюцыі. Пры такім пункце гледжання паўставала новая праблема. Калі карэнны рускі народ адрозніваецца ад заходніх народаў па пэўных прычынах, то як тады ставіцца да народаў, якіх нельга назваць карэннымі рускімі і якія атрымалі вялікі еўрапейскі ўплыў? Расія была шматэтнічным, шматканфесіянальным, шматкультурным, шматмоўным дзяржаўным утварэннем. У кожнай нацыі ў складзе імперыі быў свой уласны шлях станаўлення і развіцця. Заходнія народы імперыі геаграфічна знаходзіліся бліжэй да дзяржаў Еўропы. Неўзабаве яны атрымлівалі вялікі культурны і інтэлектуальны ўплыў ад гэтых дзяржаў. Па гэтай прычыне можна справядліва меркаваць, што інтэлігенцыя гэтых рэгіёнаў, у адрозненне ад тыпова рускай, мела іншую накіраванасць думкі. Асабліва гэта тычыцца Паўночна-Заходняга краю Расійскай імперыі, дзе адрозніваўся з цэнтрам імперыі не толькі ідэалагічны баланс, але і аб'ектыўныя грамадска-эканамічныя паказчыкі.

Нягледзячы на гэтую праблему, у сваёй большасці, пратанародніцкая інтэлігенцыя разглядала Расійскую імперыю як непадзельную цывілізацыю, якая мае агульную культурна-рэлігійную і сацыяльную спадчыну. З гэтым не пагадзіліся прадстаўнікі непасрэдна народніцкай «Зямлі і волі» ад 1876 года, якія абвясцілі права нацый на самавызначэнне. Аднак яны зрабілі гэта вельмі спецыфічна. У сваёй праграме арганізацыя чацвёртым пунктам акрэслівала наступнае: «В состав теперешней Российской империи входят такие местности и даже национальности, которые при первой возможности готовы отделиться, каковы, например, Малороссия, Польша, Кавказ и пр. Следовательно, наша обязанность – содействовать разделению теперешней Российской империи на части соответственно местным желаниям» [8, с. 395].

Менавіта такія адрозненні пратанароднікаў ад непасрэдна народнікаў паспрыялі далейшаму асабліваму станаўленню народніцтва ў Паўночна-Заходнім краі, што ў выніку прывяло да актывізацыі нацыянальнага руху і развіцця, у прыватнасці, беларускага нацыянальнага праекта. Прынцып, што просты народ «рушыць гісторыю наперад», у канчатковым выніку зрабіўся дамінуючым дзякуючы распаўсюджанню марксізму.

Якая будучыня ў Расіі і да чаго ёй неабходна імкнуцца? Варта адзначыць, што, маючы аднолькавыя першапачатковыя пастулаты аб адмысловым месцы рускага народа ў лёсе Еўропы і асаблівыя якасці гэтага народа, розныя палітычныя сілы карысталіся рознай логікай у іх трактоўцы, каб дагадзіць сваім ідэалагічным поглядам. Так, напрыклад, кансерватыўныя сілы, кажучы аб выключнасці рускага народа ў пытаннях унутранай нацыянальнай палітыкі, указвалі на неабходнасць русіфікацыі прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей і захавання аўтарытэту царквы. У пытаннях знешняй палітыкі яны настойвалі на актыўным удзеле Расійскай імперыі ў еўрапейскіх і азіяцкіх справах. Больш за ўсё імперыя павінна была ўмешвацца ў справы суседніх славянскіх дзяржаў, а таксама дзяржаў, якія вызнаюць праваслаўную веру. Квінтэсенцыя дадзеных манархічных і кансерватыўных уяўленняў была выказана ў якасці некалькіх канцэпцый у кнізе Н.Я. Данілеўскага «Расія і Еўропа» [6], а таксама ў дактрыне славянафільства. У сваю чаргу пратанародніцкая інтэлігенцыя, маючы ў аснове той жа самы тэзіс, выступала супраць усялякай экспансіі і ваенных дзеянняў у знешняй палітыцы. Асноўныя намаганні абавязаны былі быць накіраваны на ўнутраную сацыяльна-эканамічную палітыку, а таксама на змену дзяржаўнага ладу дзеля хутчэйшай рэалізацыі іх грамадскага ідэалу. Такія значныя перабудовы, на думку пратанароднікаў і ў далейшым народнікаў, дазвалялі не надаваць асаблівай увагі пытанням аб статусе нацыянальнасцей, паколькі лагічным было лічыць, што пры дасягненні сацыялізму дадзеная праблема вырашыцца сама сабою.

Большасць уплывовых філосафаў і ідэолагаў у Расійскай імперыі так ці інакш закраналі пытанне аб захаванні Расіяй статусу вялікай дзяржавы, а таксама аб неабходнасці выканання рускім народам пэўнай асаблівай місіі, варыяцый якой існавала велізарная колькасць. Прычым сам «рускі народ» прадстаўнікі розных ідэалогій разумелі па-рознаму. Адсюль вынікае дзвятае пытанне, якое знаходзілася на фоне ўсіх папярэдніх праблем, якія тычацца палітыкі. Яно гучыць наступным чынам: якая з трактовак «рускага народа» з'яўляецца гістарычна правільнай? Варта дадаць, што гэта пытанне да сённяшняга часу актуальна, але падчас развіцця руху народнікаў зна-

ходзілася пераважна ў латэнтнай фазе, толькі зрэдку даючы аб сабе знаць. Падрабязна дадзенае пытанне неабходна вывучаць асобна.

У заключэнні неабходна адзначыць, што кожная з васьмі разгледжаных праблем адрозніваецца і па меркаваннях, і па разуменні, і па вырашэнні. Адказы, якія давалі на іх прадстаўнікі народніцтва, – толькі некаторыя з мностваў меркаванняў, якія існавалі тады, аднак менавіта адказы мысліцелей народніцтва перамаглі ў гістарычнай перспектыве, будучы ў значнай ступені перагледжанымі. Зыходзячы з гэтых адказаў, можна ўявіць карціну таго, што прадстаўляла сабой філасофская дактрына народніцтва, адпаведна падвергнуць гэта аналізу і, калі спатрэбіцца, крытыцы. У абагульненым выглядзе выснову работы можна абзначыць наступнымі тэзісамі, з якіх два – першы і восьмы – унікальныя:

1) супярэчнасць ва ўзроўні і якасці інфармаванасці паміж рускай пратанародніцкай інтэлігенцыяй і сялянствам з’явілася адной з асноўных філасофскіх прычын узнікнення феномена народніцтва;

2) галоўнай наяўнай прычынай узнікнення народніцтва з’яўляецца відавочная некампетэнцыя рускага святарства;

3) свой светапогляд народнікі засноўвалі на навуковай карціне свету, але разам з гэтым былі ўспрымальныя да некаторых рэлігійных сцвярджэнняў;

4) у фундаментальных філасофскіх пытаннях народнікі спалучалі як традыцыі ідэалізму, так і матэрыялізму;

5) сацыяльна-эканамічная парадыгма народніцтва будавалася на ўтапічна-матэрыялістычных палажэннях аб больш хуткім пераходзе да сацыялістычнай эканамічнай мадэлі;

6) палітыка-ідэалагічная парадыгма народніцтва будавалася на ўтапічна-ідэалістычных палажэннях, якія адносяцца да шырокага спектра ідэалогій, ад лібералізму да сацыялізму;

7) народнікі разглядалі ўнікальнасць эканамічнага становішча Расіі ў сінтэзе з традыцыйнымі інстытутамі яе найбольш шматлікага сацыяльнага пласта, на аснове чаго рабілі высновы аб выключнасці не толькі пэўнай сітуацыі, але і ўвогуле рускага простага народа;

8) пераважнае значэнне аддавалі ўнутрыпалітычным пераменам, разам з тым не надаючы дастатковай увагі нацыянальным пытанням (што характэрна для рускіх народнікаў).

Такім чынам, як вельмі рознабаковы феномен філасофскай думкі ў Расійскай імперыі народніцтва пакінула значны след у гісторыі. З’яўленне і развіццё народніцтва адпавядала духу эпохі XIX стагоддзя. Пэўныя плыні ўключалі ў сябе дэмакратычныя тэзісы і лозунгі. Пад уплывам такіх дэмакратычных лозунгаў некаторыя нацыянальныя эліты, убіраючы ў сябе левыя народніцкія перакананні, у той жа час усведамлялі і падкрэслівалі важнасць нацыянальнага пытання. Увогуле, нацыянальнае пытанне стала адным з галоўных на парадку дня ў пачатку XX стагоддзя, і яго дугапланавасць была адной з сур’ёзных памылак уласна рускай народніцкай традыцыі. Забягаючы наперад, можна сказаць, што падобная ідэалагічная інверсія з Пецярбургам, у канчатковым рахунку, прывяла да ўтварэння нацыянальных рэспублік у складзе СССР і стала адной з прычын фарміравання бягучай версіі палітычнай карты Усходняй Еўропы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Чернышевский, Н. Г. Сочинения: в 2 т. / Н. Г. Чернышевский; АН СССР, Ин-т философии; редкол. М. Б. Митин (пред.); ред. изд. И. К. Пантин. – М.: Мысль, 1987. – Т. 2. – 687 с.
2. Пругавин, А. С. Раскол и сектантство в русской народной жизни / А. С. Пругавин. – М.: Тип. И. Д. Сытина, 1905. – С. 93.
3. Бакунин, М. А. Избранные сочинения / М. А. Бакунин. – М.: Директ-Медиа, 2014. – Т. 2. – 272 с.
4. Троицкий, Н. А. Россия в XIX веке: курс лекций / Н. А. Троицкий. – М.: Высш. шк., 1997. – 431 с.
5. Маркс, К. Манифест коммунистической партии [Электронный ресурс] / К. Маркс. – 1848. – Режим доступа: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Manifesto/manifesto.html#n1>. – Дата доступа: 14.07.2017.
6. Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М.: Директ-Медиа, 2011. – 1085 с.
7. Маркс, К. К критике политической экономии: собр. соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1959. – Т. 13. – 771 с.
8. Рудницкая, Е. Л. Революционный радикализм в России: век девятнадцатый. Документальная публикация / Е. Л. Рудницкая. – М.: Археографический центр, 1997. – 576 с.

References

1. Chernyshevskii N. G. *Essays. Vol. 2*. Moscow, Mysl', 1987. 687 p. (in Russian).
2. Prugavin A. S. *Split and sectarianism in the Russian people's life*. Moscow, Typography I. D. Sytin, 1905. 93 p. (in Russian).
3. Bakunin M. A. *Selected works. Vol. 2*. Moscow, Direct-Media Publ., 2014. 272 p. (in Russian).
4. Troitskii N. A. *Russia in the XIX century: Course of lectures*. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1997. 431 p. (in Russian).
5. Marx K. *Manifesto of the Communist Party*. Available at: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Manifesto/manifesto.html> (accessed 14 July 2017) (in Russian).
6. Danilevskii N. Ya. *Russia and Europe*. Moscow, Direct-Media Publ., 2011. 1085 p. (in Russian).
7. Marx K., Engels F. *To the criticism of political economy. Collected Works Vol. 13*. Moscow, Politizdat, 1959. 771 p. (in Russian).
8. Rudnitskaya E. L. *Revolutionary radicalism in Russia: the nineteenth century*. Documentary publication. Moscow, Archeographic center, 1997. 576 p. (in Russian).

Информация об авторе

Саковский Евгений Петрович – аспирант. Институт философии, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: mefysto1992@gmail.com

Information about the author

Yauheni P. Sakouski – Postgraduate student. Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Republic of Belarus). E-mail: mefysto1992@gmail.com